

Tablókép a második világháborús magyar katonai elitről

SZAKÁLY SÁNDOR KÖNYVÉRŐL

A második világháború előzményeiről, a háborúhoz vezető diplomáciai tevékenység egyes állomásairól, a háborúban való részvétel politikai, gazdasági, katonai vonatkozásairól igen sok adattal, a könyvek és tanulmányok sokaságával rendelkezünk. A szépirodalomban Simonffy András és Mocsár Gábor dokumentumértékű könyveikkel, Sára Sándor dokumentumfilm-sorozatával teszik érthetőbbé a kort, a „helyzetet”, az egyének, csoportok törekvéseit, a kudarcok okait. Több magas beosztású, befolyásos katonatiszt ugyancsak papírra vetette emlékeit (Nagy Vilmos, Lakatos Géza, Szombathelyi Ferenc, Henyei Gusztáv vezérezredek, Andorka Rudolf vezérőrnagy, Kádár Gyula vezérkari ezredes). A memoárokból sajátos korrajz bontakozik ki, de a hadsereg legfelsőbb vezetőinek szerepéről, befolyásáról legfeljebb utalásokat találunk. A hadsereg tábornoki kara — tágabb értelemben a katonai elit — különösen a világháború éveiben vált „tényezővé”. Werth Henrik a Honvéd Vezérkar főnöke pl. külön tárgyalásokat folytatott a németekkel, a német—magyar katonai (politikai) együttműködés szorosra fűzése érdekében Teleki Pál miniszterelnökkel is kész volt konfliktusba kerülni. (Am az is igaz, hogy Horthy kormányzó Werth tábornoknak adott igazat.) A kezdet kezdetén elvetélt csendőrlázadás, majd a Horthy kiugrási parancsát végre nem hajtó tábornokok (vezérkari tisztek) igen jelentős mértékben befolyásolták az események alakulását. 1944. október 15—16-án a magyar katonai elit korszakos lehetőséget kapott, de nem tudott, akart vele élni.

Szakály Sándor hadtörténész korábban számos tudományos dolgozatban foglalkozott a katonai elit összetételével. A most megjelent *A magyar katonai elit 1938—1945* című kötetében több évi kutatómunka eredménye összegeződik. A szociológiai módszerek alkalmazásával, bőséges statisztikai adatok közzétételével megírt — több vonatkozásban legendaoszlató — könyvében a szerző a magyar katonai elithez tartozó 414 tábornok és főtiszt *származási, képzettségbeli* adataiból indult ki. Részletesen kitért az elit 1944. október 15—16-án, a kiugrási kísérletben játszott szerepére. A *magánviszonyok* (családi állapot, család, anyagi helyzet, jövedelem) vizsgálatának eredményei érdemi és lényeges adatokkal gazdagították a második világháború történetével foglalkozó kutatókat. A munka végén az elit későbbi sorsáról olvashatunk.

A könyv egyik legfontosabb fejezetében az elit származásáról: vallási hovatartozásáról, a családi háttéréről, anyagi helyzetéről, a családok összetételéről olvashatunk. Szakály Sándor statisztikai adatai szerint 1885—1894. évek között született a második világháborús katonai elit 67,87 százaléka. A születési hely kérdésének a szerző ugyancsak megkülönböztetett figyelmet szentelt. Az elit 96,25 százaléka a történelmi Magyarország területén született. Az 1922. január 1-jén fennállott határok szerint lényegesen másképpen alakul a statisztika, melyről számos következtetést vonhatunk le. A szerző számításai szerint „... a második világháborúban részt vevő Magyarország felső vezetésének, a katonai elit tagjainak közel ötvennégy százaléka született a trianoni országhatárokon kívül, az elcsatolt területeken, míg alig valamivel több mint negyvenhat százaléka a trianoni Magyarország területén”. [A szerző kiemelése — L. I.] Ebből következik — többek között — az is, hogy a revízió egyik legfőbb hangoztatója a hadsereg, illetve a katonai elit lett.

A „gyökerek” elemzése kapcsán Szakály Sándor megállapította, hogy a „... tények nem bizonyítják azt a kellőképpen alá nem támasztott és nem bizonyított, elsődlegesen a nevek elemzése alapján kiállított képet, mely szerint a második világháborúban részt vevő honvédség német (hangzású) nevet viselő tábornokai, tisztjei, pl. Mártonfy (Metzger) Fülöp, Dömötör (Schreiber) János, Bély (Bruckner) Alajos, Andorka (Fleischhacker) Rudolf „svábok” és így eleve németbarátok voltak, míg a magyar, román vagy szláv nevet viselő tábornokok, pl. Vörös János, Jány Gusztáv,

Szombathelyi Ferenc; Osztovics Ferenc, Kézay (Kobiálka) Gyula, Barzó (Barzu) Livius egyenesen németellenes beállítottságúak lettek volna”.

Az elit vallási hovatartozását a szerző ugyancsak könnyen áttekinthető táblázatban foglalta össze: katolikus 64,54 százalék, református 18,1 százalék, evangélikus 13,78 százalék, görög katolikus 1,02 százalék, görögkeleti 1,79 százalék, unitárius 0,77 százalék. Az ötszázaléknyi „zsidó vonatkozású” tisztet és tábornokot „zsidónak nem tekinthető” minősítéssel nyugállományba küldték, így a statisztikában nem szerepel. A százalékos megoszlásokhoz feltétlenül hozzá kell fűzni azt, hogy a vallási hovatartozásnak az elit katonai karrierjének alakulásában nem volt jelentősége.

Az elit 13,04 százalékának katonatiszt volt az apja. Ezután magánalkalmazottak (9,78), valamint a kiskereskedő, kisiparos réteg (9,51) következett. A részletezés elkerülése végett idézzük a szerző véleményét: „... a második világháborús katonai elit tagjainak döntő többsége a századforduló, illetve a XIX. század harmadik harmadának kispolgári, a közepretek alsó, középső régióiban elhelyezkedő értelmiségi családokból származott”.

A képzettség, iskolai végzettség fejezet is sok új információval szolgál. Voltak időszakok, amikor megfogalmazták, hogy a hadsereg felső vezetése nem volt kellően felkészítve, műveletlen volt. A szerző kutatásaiból megtudhatjuk, hogy az elithez tartozók kiváló katonaiskolákban (katonai al- és főreáliskola, hadapródiskola, katonai akadémia) tanultak, s nagy gondot fordítottak a vezérkari tisztképzésre is. Újra a szerző idézem: „... a második világháború éveinek magyar katonai felső vezetői közül megközelítőleg nyolcvan százaléka ismert, használt két idegen nyelvet, míg közel ötven százalékuk... beszélt legalább három idegen nyelvet”. [A szerző kiemelése — L. I.]

A könyvből kiderül az is, hogy az elithez tartozó személyek családalapítása nem volt egyszerű. A magas óvadéktöke (főhadnagynak 20—40, vezérkari századosnak 60 ezer pengő) miatt a tisztak többsége 30—40 év között kötött házasságot. Az elithez tartozó személyek egyharmada egy, közel a fele két, illetve több gyermeket nevelt. A vagyoni helyzet elemzése során a szerző megállapította, „... a második világháborús magyar katonai elit tagjainak közel háromnegyede vagyontalan volt. Ez azt jelentette, hogy semminemű ingatlannal és jelentősebb ingóssággal nem rendelkezett.” A család megélését a tábornoki (főtiszti) fizetés biztosította. 1940 őszén a vezérezredes jövedelme 1500 pengő, altábornagy 1200 pengő, vezérőrnagy 1000 pengő, ezredes 800 pengő illetményt kapott (mivel más irányú tevékenységet nem folytathatott, ebből kellett megélnie). A művészvilág vitathatatlanul jobban keresett. Dohnányi Ernő jövedelme 1940-ben 47,8 ezer, Fényes Szabolcsé 20 ezer, Herczeg Ferencé 76,2 ezer, Molnár Ferencé 26,4 ezer, Hunyadi Sándoré 20 ezer, Rökk Marika színésznőé 61,2 ezer pengő volt. Az összevetés miatt utalunk csak arra, hogy a tisztviselői fizetések 1940-ben 180—250 pengő körül alakultak, a szakképzett vajúrok föld alatti munkán havi 100—120 pengőt kerestek, a mezőgazdasági napszám 1—1,2 pengőre tehető.

A fizetések később emelkedtek, de az elitel támasztott társadalmi elvárásokhoz képest kevésnek bizonyultak. „1943 őszén a vezérezredesi fizetés — a honvédségi pót-díj és működési díj nélkül — háromszorosa volt a napi nyolc órát és 26 munkanapot dolgozó Dunai Repülőgépgyári esztergályosénak!” A szerző utalt arra, hogy Szekfű Gyula egyetemi tanár „... közel kétszeresét kereste 1943 júliusa után, mint a legmagasabb fizetést [pótdíjjal együtt 1882 pengő — L. I.] élvező vezérezredes”.

A szerző kitért az elitnek 1944. október 15-én és 16-án tanúsított felemás magatartására is. Való igaz, a kiugrást sem politikailag, sem katonailag (sem lélektanilag) nem készítették elő, ezen túlmenően „... jelentős szerepet játszott a hadsereg, illetve a katonai felső vezetés jelentős részének passzív, nem egy esetben a kormányzói proklamációval szembeni állásfoglalása”. [Kiemelés tőlem — L. I.] A kiugrási kísérletbe szép számmal vontak be olyanokat, akiknek nem volt parancsnoklási joguk. Szakály Sándor utalt arra is, hogy az elit és a főtisztek nagy részének kiképzése, tanulmányi felkészítése főleg németországi konzultációkkal történt, a tisztikar évtizedekig a német hadsereg (hadművészet) vonzásában élt, ugyanakkor a szovjet-

ellenes propaganda (láger, kolhoz, Szibéria, hadifogság = kényszermunka) általában a „németbarátság” felé billentette a mérleg nyelvét. Mert október 15-én arról volt szó, hogy a volt szövetségestől elfordulunk, tehát ellenségünkké válik, a volt ellenség pedig szövetségessé lép elő. A »tanultakkal« ellentétes módon sem az elit, sem a tisztikar nem volt képes cselekedni. Így aztán az elit egy része, a tisztikar többsége végül is csendesen asszisztált a nyilas puccshoz.

Az elit legfelső része nem vállalt szerepet a nyilas időszakban. Az 1944. október 15. katonai, illetve politikai funkcióban szolgáló tíz vezérezredes közül kilenc nem vállalta a nyilas kormány szolgálatát. Az alacsonyabb rangúak közül azonban akadt vállalkozó. A szerző szerint 163-an vállaltak szolgálatot. A szolgálatot vállalók 25 százaléka „... az eliten »kívülről« jött, illetve »nyugállományból« került vissza az elitbe”.

A katonai elit sorsának későbbi alakulásáról is statisztikai adatokkal „megtámogatott” összefoglalást kapunk. Az elit csúcsát képező tábornokok egy részét a nyilas puccs után letartóztatták, illetve „védőrizetbe” vették és fokozatosan nyugatra vitték őket. A tábornokok közül igen sokan szovjet, amerikai fogságba estek. A szerző megállapítása szerint az elithez tartozók közül 134 tábornok és tiszt a nyugati szövetségesek hadifogságába, 49 tábornok és tiszt szovjet hadifogságba került. „Ők többnyire három—tíz évet töltöttek a Szovjetunióban... a nyugati szövetséges hatalmak hadifogságába jutott magyar katonai felső vezetők általában nyolc—tizenöt hónapot.” 1945—1949 között az elitből Magyarországon élt 155, külföldre távozott 75, 1945 végéig elhunyt 26 személy, 158 személy sorsa ismeretlen. Az elithez tartozók közül 56 személyt a bíróságok különféle fokozatú (halál, életfogytiglani szabadságvesztés, életfogytiglani kényszermunka, 5—15, 1—5 évi szabadságvesztés) büntetéssel sújtottak.

Az elitből 29 fő néhány évig (1947-ig, egyesek 1949-ig) tényleges szolgálatot teljesített az újjászerveződő honvédségben. 1950—51 újabb fordulatot hozott: megvonták az addig folyósított nyugdíjakat, néhány kivétellel az elithez tartozó személyek a kitelepítettek sorsára jutottak. Később az építőipar, mezőgazdaság nyújtott munkalehetőséget, a polgári végzettséggel rendelkezők többnyire képzettségüknek megfelelő állásba kerültek. Szakály Sándor megállapítása szerint a Magyarországon maradt elit többsége nem politizált, nem kapcsolódott be az állam- és társadalomellenes csoportok tevékenységébe, 56-ban sem vállaltak szerepet. Az új Magyarországot realitásként fogadták el. „Szinte kivétel nélkül belátták, hogy az eltűnt rendszer visszaállítására semmiféle lehetőség nincs [...] többségük ezek ellenére úgy érezte, hogy a magyar történelem, a magyar állam 1944. október 15—16-ával megszűnt létezni.” (*Magvető*)

LAGZI ISTVÁN